

Українська канонічна спадщина: Київський собор 1640 року

протоієрей Володимир Вакін

Золота доба розвитку українського православ'я невід'ємно пов'язана з ім'ям видатного святого Петра Могилы. Київський першоієрарх намагався преобразити та надати нового дихання усім можливим сторонам життя митрополії. Природньо, що для реалізації своїх бажань св. Петро Могила вибрав найбільш дієвий інструментарій управління православного устрою – собор. Київський собор 1640 року охопив великий спектр життєвоважливих питань православного життя митрополії: роз'яснення головних основ православного віровчення та прийняття «Катехізису», проблем пастирського, літургійного та адміністративного характеру, регламентації чернечого побуту та аскетичного подвигу, турботи про духовно-моральний стан пастви та інше.

***Ключові слова:** св. Петро Могила, митрополія, вище церковне управління, першоієрарх, собор, постанова.*

Середину XVII ст. прийнято називати золотою добою українського православ'я. Беззаперечним архітектором даного феномену є видатний святой Київського престолу святой Петро Могила. Період правління Київського першоієрарха насичений рішучими змінами у всіх сферах церковного життя нашої митрополії та його належного упорядкування. Св. Петро Могила використовував усі доступні методи та інструментарії для досягнення поставленої мети, тому належне місце було відведено найвищій інституції церковного управління в Київській митрополії – обласному собору, що відбувся в Києві в 1640 році. Собор тривав десять днів, під час яких було прийнято «Православне ісповідання віри» або «Катехізис», яке згодом стало символічною книгою всього вселенського православ'я, та розглянуто ряд питань літургійного, канонічного та церковно-адміністративного характеру, що турбували тогочасне життя Київської митрополії.

Причини скликання собору митрополит достеменно охарактеризував у запрошувальній грамоті:

«Немало пройшло часу, як уся православна Церква Руська, будучи піддана сильному гонінню від відступників, знаходиться у ситуації, коли неможливо відділити від себе хижих вовків, так що православні й слухняні чада Східної Церкви не мали ніякого з ними спілкування у справах віри. Тому, багато православних, одні через невідання, інші через часту присутність під час їхніх повчань та богослужінь, надзвичайно себе спотворили, так що тяжко розрізнити, чи справді вони православні чи тільки по імені... Через це сан духовний і чернечий прийшов до розладу, і настоятелі, піддавшись недбальству, не тільки не турбуються про порядок, але й в усьому віддалились від древніх Отців. Таким же чином і братства, відрікшись від ревності своїх попередників і потоптавши моральність, кожен прагне власного і робить по-своєму. Словом, уся наша Церква Руська, не в догматах віри (вони зберігаються непорушно), але у звичаях, які стосуються молитви й благочестивого життя, дуже ушкоджена. Дивлячись на це стурбованим оком і з серцем скорботним, ми завжди піклувались про те, як би все те могло бути направлене й доведене до звичаїв древніх предків наших, при яких і благочестя розсіяло... Цього, за нашим розумінням, не інакше можемо досягнути, як тільки через собор, на який прибувши, наші співслужителі архієреї і друзі чесні духовні отці, освічені достатньо в догматах віри і випробувані в благочестивому житті, пильно, з прикликанням Святого Духа, порадилися би і приклали працю та старання для того, щоб уся Церква наша у всьому вище сказаному могла бути належно виправлена і доведена до своєї давньої красоти»¹.

Аналіз досліджень визначеної проблематики. На жаль, до нашого часу не дійшли самі акти Київського собору 1640 року з детальним викладенням питань, що розглядалися собором, а тільки маємо короткий опис про ухвалені постанови на основі польського перекладу Кассіана Саковича (із зазначенням його тенденційних коментарів на

¹ Пригласительное посланіе митрополита Петра Могилы къ Луцкой братіи на Киевскій соборъ. 1640 года, 24 іюня // Памятники, изданные Киевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ.. – К.: Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, Мих. ул., д. №4-й, 1898. – Т.1 – С.68-70

користь уніатства – авт.)². Про мету скликання собору до наших часів збереглося першоджерело – запрошувальна грамота на Київський собор 1640 року св. Петра Могили³. Про склад собору можемо знайти опис у Іоанкія Галятовського – сучасника подій⁴. Требник св. Петра Могили містить два оригінальних канони Київського собору 1640 року – 26 і 66⁵, що свідчить про детальний поділ постанов собору та про соїдну чисельність прийнятих рішень. Окрім цілісних канонів, у Требнику також зустрічаємо багато настанов, що були прямим предметом діянь собору⁶.

Серед вітчизняних дослідників частковий опис собору та аналіз прийнятих постанов розглядали проф. О. Лотоцький⁷ та проф. І. Власовський⁸. Суміжні відомості із зазначеної проблематики можна знайти у працях проф. о. Юрія Мицика⁹ та А. Жуковського¹⁰. Не можна оминати увагою дореволюційні доробки, такі, як митр. Макарія Булгакова¹¹, проф. Є. Голубінського¹² та С. Голубева¹³.

² Деянія Киевского собора 1640 года, по рассказу Кассиана Саковича // РИБ. – Петербург: Типография и Хромолитография А. Траншеля, Стремянная, 12, 1878. Т. 4. – Кн. I. – 235 с.

³ Пригласительное послание митрополита Петра Могилы къ Луцкой братии на Киевский соборъ. 1640 года, 24 июня // Памятники, изданные Киевскою комиссiею для разбора древнихъ актовъ.. – К.: Типография Императорскаго Университета Св. Владимира Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, Мих. ул., д. №4-й, 1898. – Т.1–133 с.

⁴ *Иоанникий Галятовский*. Мессия правдивый Иисус Христос Сын Божий. – К.: типография Киево-Печерской лавры, 1669. – 429 с.

⁵ Требник Петра Могили / *перевид з оригіналу 1646 року [упоряд. А. Жуковський]*. – Канберра-Мюнхен-Париж, 1988.

⁶ *Власовський І, проф.* Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К., 1998. Т. 2. – С. 171.

⁷ *Лотоцький О., проф.* Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931. – 318 с.

⁸ *Власовський І, проф.* Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. Т. 2. – 396 с.

⁹ *Мицик Ю. А., Нічик В. М., Хижняк З. І.* Петро Могила / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українська Православна Церква Київського Патріархату; Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – К., 2013. – 400 с.

¹⁰ *Жуковський А.* Петро Могила та питання єдності Церков. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с.

¹¹ *Булгаков Макарій, митр.* История Русской Церкви: В 9 т. – М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. Т. 6. – 797 с.

¹² *Голубинский Е. Е., проф.* История Русской Церкви: В 5 т. – М.: Университетская типография, Страстной бульвар, 1901. – Т. 4. – 616 с.

¹³ *Голубев С.* Киевский митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – К.: Тип. С. В. Кульженко. Большая-Васильковская ул., домъ № 23, 1989. – Т. 2. – 524(1) + 498(2) с.

Метою наукового дослідження на основі постанов Київського собору 1640 року зробити канонічно обґрунтовані висновки ролі інституту собору в системі вищого управління Київською митрополією в середині XVII ст. та проаналізувати найбільші проблеми пастирського, літургійного, полемічного, церковно-адміністративного характеру життя митрополії зазначеного періоду й надати канонічну оцінку прийнятими соборним рішенням.

Сам собор розпочався восьмого вересня 1640 року в кафедральному храмі святої Софії – Премудрості Божої, де були розставлені крісла, на яких і розмістилися делегати собору відповідно до «списку». До складу собору ввійшли: митрополит Київський Петро Могила, представник Луцької єпархії – єп. Ісаакій, представник Львівської єпархії – єп. Авраамій, Перемишську єпархію представляв отець Панкратій Григорович, Мстиславську єпархію – о. Софроній Чижевський, окрім послів від єпархій, були присутні: Слуцький архимандрит Самуїл Шитик, ігумен Миколаївського монастиря м. Києва о. Ісаєя та делегати від чорного й білого духовенства та мирян, переважно від братств¹⁴.

Цікавий факт, що з вищеперерахованих учасників соборів ми бачимо лише представників правлячих архієреїв митрополії, а самі преосвященні єп. Луцький Афанасій Пузина, єп. Львівський Арсеній Желибовський, єп. Перемишський Сильвестр Гулевич та єп. Мстиславський Сильвестр Косів особисто були відсутні. Дуже важко зробити однозначний висновок, чи це був збіг обставин, чи певна таємна домовленість архієреїв. До наших часів зберігся лист єп. Мстиславського Сильвестра Косова до митрополита Петра Могили, де він повідомляє про свою відсутність через збігу неблагоприятних обставин¹⁵.

Відкрив собор св. Петро Могила, який виголосив довгу промову про підготовку до собору, а архієреї подякували Київському митрополиту за пастирську турботу. Після цього головуєчим собору був

¹⁴ Деянія Киевскаго собора 1640 года, по разсказу Кассіана Саковича // РИБ. – Петербург: Типографія и Хромолитографія А. Траншеля, Стремянная, 12, 1878. – Т. 4. – Кн. I. – С. 26-28

¹⁵ Письмо мстиславскаго епископа С. Косова къ кiev. митрополиту Петру Могиле съ уведоменієм о невозможности ему, вследствие стеченія неблагоприятныхъ обстоятельствъ, лично прибыть на кievскій соборъ (1640 г.) // Голубев С. Киевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – К., 1989. Т.2.– С. 187.

обраний архімандрит Самуїл Шитик, який зайняв своє місце та сповістив про регламент роботи собору. З іншого джерела ми можемо знайти відомості про писарів собору: Йосифа Кононовича, ректора Київських шкіл, та Інокентія Гізеля, ректора Гойської колегії¹⁶.

На наступний день собору після ранньої Літургії ректор київських шкіл говорив проповідь про значення соборів в устрої Православної Церкви та наводив приклади відомих соборів та їхніх постанов для успішних вирішень нагальних проблем. Далі головуючих собору запросив до слова о. Ісаю, ігумена Миколаївського монастиря, для розлогого доповіді про причини та завдання Київського собору. У своїй промові о. Ісая, зокрема, зазначив, що однією з найбільш деструктивних проблем життя митрополії є відсутність сучасних перекладів церковних книжок. Опоненти православ'я, користуючись нагодою, надрукували польською мовою, зрозумілою для більшості, власні книги із уніатським вченням, проте видають їх за православні, через що спокусили та ввели в оману велику кількість вірних. З метою порятунку пастви св. Петро Могила запропонував на розгляд та затвердження собору православний «Катехізіс». Таким чином, собор перейшов до обговорення тексту «Катехізісу», починаючи із «Символу віри».

На третій день роботи, 10 вересня, собор продовжив розгляд «Катехізісу», а саме про місце перебування душ праведних та приватний суд для кожної особи відразу після смерті. Окрім питань віровчення, отці собору перейшли і до практичних сторін життя: узгоди священнодійства при звершенні таїнства Хрещення, Вінчання та Євхаристії; визначили використовувати утвар із срібла та олова; заборонили висвячувати в пресвітери неосвічених та допускати до звершення церковних служб священників-двоєженців; прийняли постанови про заборону «нюхати табак». У цей день також була розглянута скарга Київського митрополита на самочинний друк львівським Успенським братством богослужбових книг «Євангеліє», «служебник» та ін. і було постановлено заборонити друкувати й купувати їх «під страхом клятви»¹⁷.

¹⁶ Иоанникий Галатовский. Мессия правдивый Иисус Христос Сын Божий. – К., 1669. – С. 320-321.

¹⁷ Деянія Київскаго собора 1640 года, по разсказу Кассіана Саковича // РИБ. – Петербург: Типографія и Хромолитографія А. Траншеля, Стремянная, 12, 1878. Т. 4. – Кн. I. – С.32.

11 вересня отці собору мали дискусію про походження людських душ, а також по перебування душ грішників та праведників. Щодо останнього питання розгорілася полеміка між о. Ісаєю та святителем Петром Могилою, так що було вирішено з даного приводу надіслати запит до Вселенського Патріарха. Цього дня також богословські диспути чергувалися з питанням практичного характеру: заборонено, щоб єврейка приймала роди в християнки та навпаки; дозволено при смертельній необхідності хрестити немовлят повитухам; постановлено споживати елей, що освячується під час всенічногобдіння, не залишаючи його на наступну службу; елей же після Соборування необхідно спалювати; визначено хресний хід іти тільки проти руху сонця, а священику під час похоронної процесії – перед небіжчиком; розглянуто питання про сповідь хворих та засуджених і про святкування торжественних та звичайних свят. Також цього дня було затверджено встановити судову колегію в складі чотирьох членів, що вибираються з єпархіального духовенства, для розгляду позовів про суперечки та непорозуміння між духовними особами. Духовний суд та виклики до нього повинні відбуватися безкоштовно, і тільки після судового вироку винний був зобов'язаний сплатити судове мито. На жаль, ми не маємо докладних відомостей щодо організації і функціонування даного суду, але цікава сама вже ідея призначати в консисторію чотирьох депутатів для розгляду судових справ поміж духовенством.

П'ятого дня продовжили розбирати Символ віри зі слів «вірую в єдину, святу та соборну Церкву». Отці собору обговорили, що означає слово «у Церкву», а також розглянуто всі православні Таїнства та формули їхнього звершення. Запитання о. Панкратія про достеменний час перетворення Святих Дарів викликало настільки жваву дискусію, що було вирішено і про це питання написати до Святійшого Патріарха Константинопольського. Після обіду учасники собору перейшли до практичного обговорення православного побуту та вирішили, щоб християни не працювали у євреїв поварами та не купували в них м'яса, яке вони, швидше за все, перед тим оскверняють.

14 вересня собор завершив розгляд Символу віри та перейшов до роз'яснення молитви «Отче наш» й заповідей блаженства. Далі соборна діяльність стосувалась уставу Київського братства та особливого, за наполегливого прохання митрополита, піклування про Київські школи.

Сьомого дня було завершено розгляд «Катехізису», після обіду на порядок денний собору поставили три питання: обрання двадцять чотири священики для судових справ, щоб вони судили на зразок капітули; призначення доктором богослів'я о. Ісаю, ігумена Миколаївського монастиря, а також надання права служити із палецею для ректора Київських шкіл.

За припущенням митр. Макарія (Булгакова) о. Ісаї дали ступінь доктора богослів'я за труди над «Катехізисом»¹⁸. Побічно про це свідчить той факт, що це відбулося в той самий день, коли завершили розгляд самого «Катехізису», а також і те, що невідомо іншої визначної богословської праці ігумена Миколаївського, а учасники собору не запитувала за що о. Ісаю удостоюють такої честі. Більшу дискусію викликає питання, чи о. Ісаю самотійно, чи разом із святителем Петром Могилею трудився над цим твором¹⁹.

На восьмий день отці собору внесли корективи для звершення земних поклонів тим, хто очолює Літургію. Для ченців та черниць було заборонено ставати хресними батьками, а мирянам – брати у восприємники іновірця. Далі соборним розумом розглянули практичні моменти звершення таїнства Соборування, а саме: одному священику двічі на день єлей не освячувати і той самий єлей двічі не використовувати. Для звершення Таїнства намагалися залучити усіх сім священиків, якщо ж сім не знайдеться, то принаймні не менше трьох. При звершенні таїнства Вінчання наказується пресвітеру ніколи не опускати питань до шлюбної пари, чи добровільно вони вступають у шлюб і чи не має нареченого в молодій, чи нареченої в молодого, хоч би і в іншій країні. При виявленні перешкоди до вступу молодят у шлюб собор над такими забороняє звершувати Таїнство. Після обіду було прийнято постанову, у якій ігумен Миколаївського монастиря м. Києва призначався ревізором над протопресвітерами, а самим протопресвітерам була встановлена черга для звершення богослужінь у св. Софії. Цього ж дня собор обрав послів для делегації до Константинополя.

Дев'ятий і десятий дні Київського собору 1640 року були присвячені виключно дисциплінарним постановам щодо монастирів і впорядкуванню чернечого життя в нашій митрополії. Так, отці собору забо-

¹⁸ Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М., 1996. – Т. 6. – С. 560.

¹⁹ Лотоцький О., проф. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931. – С.126.

ронили засновувати монастирі, хоч би й малі, без дозволу правлячого архієрея і наявності привілеїв. Нечисленні монастирі, у яких братія не перевищує кількості восьми осіб, повинні знаходитися під владою більшого монастиря, а настоятель такого монастиря має називатися не ігуменом, а «старцем». Собор визнав більш бажаним спільножиттєвий устрій монастиря, з регламентацією чернечого життя згідно з уставом святого Василя Великого. При виявленні ченцем непослуху до старшого Собор заповідає такого монаха карати позбавленням трапези, а у випадку його не виправлення — виключенням із монастиря. Черниць мав право відвідувати тільки їхній духівник.

Ченцям і черницям Собор забороняє проживати приватно в селах і містах, а тільки в монастирях. Також отці собору звернули свою увагу на чернечий одяг, наголошуючи, щоб він не був із занадто розкішної тканини, а пояс із шовку було заборонено носити категорично. Очевидно, ця постанова отців була зумовлена наслідуванням наших ченців католицьких монахів, що любили одягатися пишно й розкішно.

У випадку смерті ченця братія в кожному монастирі має згідно з християнським обов'язком відправити три Божественних Літургії за спокої душі померлого під страхом прокляття²⁰.

Із розглянутих постанов Київського собору 1640 року можна зробити висновок, наскільки прийняті собором рішення відображають прагнення видатного святителя Київського престолу Петра Могили виправити, за можливістю, усі наявні відступлення й недоліки в житті нашої Церкви та преобразувати його до колишнього благочестя, спрямовуючи в цілковиту відповідність до норм канонічного права Православної Церкви.

Список джерел і літератури:

Джерела

1. Деянія Київського собора 1640 года, по рассказу Кассиана Саковича // РИБ. – Петербург: Типографія и Хромолитографія А. Траншеля, Стремянная, 12, 1878. Т. 4. – Кн. I. – 235 с.

²⁰ Деянія Київського собора 1640 года, по рассказу Кассиана Саковича // РИБ. – Петербург: Типографія и Хромолитографія А. Траншеля, Стремянная, 12, 1878. – Т. 4. – Кн. I. – С.33-46.

2. Иоанникий Галятовский. Мессия правдивый Иисус Христос Сын Божий. – К.: типография Киево-Печерской лавры, 1669. – 429 с.
3. Книга Правил Святых Апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і Святых Отців / Пер. Чокалюка С. М. – К.: Вид. Преса України, 2008. – 367 с.
4. Письмо Мстиславскаго епископа С. Коссова къ кiev. митрополиту Петру Могила съ уведомленіемъ о невозможности ему, вследствие стечения неблагоприятныхъ обстоятельствъ, личнопрійти на кievский соборъ (1640 г.) // Голубев С. Киевский митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – К.: Типографія С. В. Кульженко. Большая-Васильковскаяулица, домъ № 23, 1989. – Т.2. – 524(1) + 498(2) с.
5. Приглашение посланіе митрополита Петра Могилякъ Луцкой братіи на Киевский соборъ. 1640 года, 24 июня // Памятники, изданные Киевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ.. – К.: Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, Мих. ул., д. №4-й, 1898. – Т.1–133 с.
6. Требник Петра Могили / *перевид. з оригіналу 1646 року [упоряд. А. Жуковський]*. – Канберра-Мюнхен-Париж, 1988.

Література

7. Булгаков Макарий, митр. История Русской Церкви: В 9 т. – М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. Т. 6. – 797 с.
8. Власовський І., проф. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. – К.: Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. Т. 2. – 396 с.
9. Голубев С. Киевский митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. – К.: Типографія С. В. Кульженко. Большая-Васильковскаяулица, домъ № 23, 1989. – Т.2. – 524(1) + 498(2) с.
10. Голубинский Е. Е., проф. История Русской Церкви: В 5 т. – М.: Университетская типография, Страстной бульвар, 1901. – Т. 4. – 616 с.
11. Жуковський А. Петро Могила та питання єдності Церков. – К.: Мистецтво, 1997. – 304 с.
12. Мицик Ю. А., Нічик В. М., Хижняк З. І. Петро Могила / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українська Православна Церква Київського Патріархату; Національний університет «Киево-Могилянська Академія». – К., 2013. – 400 с.
13. Лотоцький О., проф. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931. – 318 с.